

Kulcsár Zsuzsanna (1937–2013)

Kököneyi Gyöngyi^{1,2,3*} és Rigó Adrien¹

¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet, Budapest, Magyarország

² NAP3.0-SE Neuropszichofarmakológiai Kutatócsoport, Nemzeti Agykutatási Program, Semmelweis Egyetem, Budapest, Magyarország

³ Gyógyszerhatástani Intézet, Semmelweis Egyetem, Budapest, Magyarország

VISSZAEMLEKEZÉS

Megjelent az interneten: 2023. március 31.

© 2023 Akadémiai Kiadó, Budapest

Kulcsár Zsuzsanna 1962-ben pszichológia–magyar szakon szerzett diplomát az ELTE-n, 1964-től – egészen haláláig – oktatott az ELTE Pszichológiai Intézetében. Az ő vezetésével alakult meg a Személyiség és Klinikai Pszichológiai Tanszék 1982-ben, majd pedig 1996-ban a Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék. 1998-ban kapta meg az MTA doktora címet. Az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájának alapító tagja volt, továbbá vezette a Magyar Pszichológiai Társaság Általános és Személyiségpszichológiai Szekcióját. A Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztőbizottságának elnöke és főszerkesztője volt 1991–1998 között.

A hazai és nemzetközi személyiségpszichológia és egészségpszichológia területét Kulcsár Zsuzsanna empirikus és elméleti munkássága, valamint a különböző tudományterületekről származó ismereteket integratívan feldolgozó „munkamódja” jelentős ismeretanyaggal és számos – igencsak izgalmas – hipotézissel gazdagította. Tudományos pályafutása az ELTE-n a kísérleti személyiségpszichológia területén a személyiségdimenziók vizsgálatával indult. A személyiségdimenziók biológiai alapjaira irányuló érdeklődése, az elméleti munkák és empirikus kutatások eredményei azonban igen hamar elvezették az egészségpszichológia tárgykörébe tartozó kérdésekig, amelyek késői munkáiban tudományos esszék formájában az élet alapkérdéseiről szóló elmélkedésben jelentek meg.

Kulcsár Zsuzsanna az 1970-es években a kísérleti személyiségpszichológia területén az introverzió-extraverzió személyiségdimenzió, illetve a szenzoros élménykeresés empirikus vizsgálatával foglalkozott. Vizsgálta például a túltanulás transzferhatásait (Kulcsár, 1972) vagy az alvás jelenségét (Kulcsár és Simon, 1979) introvertált és extravertált személyek körében. A szenzoros – elsősorban vestibuláris – élménykeresés biológiai alapjainak vizsgálatához például olyan kísérleti helyzetet teremtett, amelynek során a lassú és gyors frekvenciájú optokinetikus nisztagmus vizsgálatára volt lehetőség (Kulcsár, Kutor és Arató, 1984; Kulcsár, Nábrády és Kutor, 1986). Az

* Levelező szerző. E-mail: kokonyei.gyongyi@ppk.elte.hu

alapvető elképzelése az volt, „hogy a nisztagmus típusa a személyre jellemző neurofiziológiai működésformákat tükröz, amelyek a személy szenzoros integrációs kapacitását és ezen keresztül a szenzoros élménykeresés mértékét is meghatározzák” (Kulcsár és mtsai, 1986, 201). Az eredményekből arra lehetett következtetni, hogy a szenzoros (elsősorban vestibuláris) élménykereséshez – legalábbis a gátolatlan (azaz elsősorban például a szerhasználatban, a szexuális viselkedésben vagy a „vad bulizásban” megnyilvánuló) élménykereséshez képest – „eltérő pszichofiziológiai válaszkészség” (Kulcsár, 1996, 256) kapcsolódhat. Vagyis a szenzoros élménykeresés mértéke mellett annak jellege is fontos lehet a kapcsolódó pszichológiai és biológiai működésmódok szempontjából. Ez a gondolat jól tetten érhető azokban a modern törekvésekben, amelyek a többdimenziós konstruktumok, így a szenzoros élménykeresés esetén is, különböző mintázatok – klaszterek – empirikus azonosítására (Suranyi, Hitchcock, Hittner, Vargha és Urban, 2013) és megkülönböztetésére tesznek kísérletet.

A kísérleti személyiségpszichológiai megközelítés jól tetten érhető a professzor asszony 1974-ben megjelent, számos változatlan utánnyomást megélt *Személyiség – pszichológia* egyetemi jegyzetében is (Kulcsár, 1974). Ebben számos olyan alapjelenségeket mutatott be, amelyek a későbbi személyiség- és egészségpszichológiai munkáiban – még részletesebb elemzésben – újra megjelennek. Ezek közé tartozik például az empátia, az önkontrollfunkciók vagy a stresszreaktivitás kérdésköre. Tulajdonképpen mindhárom témakör visszaköszön a pszichopátia jelenségének elemzésekor Kulcsár Zsuzsanna 1991-es könyvében, melyben a kísérleti pszichológia és az ideglettan eredményeinek felhasználásával alkot saját hipotézist a zavar biológiai alapjaira vonatkozóan. A pszichopátia biológiai alapjait az addig rendelkezésre álló elméleti és empirikus munkák alapján az endogén opiát rendszer működésében látta. Pontosabban az endogén opiát rendszer csökkent szociális szabályozását és fokozott autonóm működőkészségét feltételezte a kórkép kialakulásának hátterében. Megemlítjük, hogy az endogén opiát rendszer diszfunkciójára vonatkozó elképzelés az antiszociális személyiségzavar, ill. a pszichopátia kapcsán a nemzetközi szakirodalomban körülbelül mintegy 20 évvel később mind elméleti (Bandelow és Wedekind, 2015), mind empirikus (Tiuhonen és mtsai, 2020) munkákban (újra) megfogalmazódik.

A személyiségpszichológia alaptémáinak elemzése jelentősen „feldúsul” az 1996-ban az akadémiai doktori értekezésének alapjául szolgáló *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók* c. könyvben. Ebben a kötetben Kulcsár Zsuzsanna ugyanis arra vállalkozik, hogy ütköztesse és integrálja a pszichoanalitikus elméletek és a biopszichológiai kutatások empirikus eredményeit. Elsősorban, ahogy a kötet címe is jelzi, a korai személyiségfejlődés történéseit boncolgatja a pszichobiológiai fejlődés és a szabályozófunkciók fejlődésének bemutatásával. A kötet tartalmából – önkényesen – a viszcerocepció és a propriocepció énfelődésben és önkontrollfunkciók fejlődésében játszott szerepét taglaló fejezeteket ajánljuk most az olvasók figyelmébe. Tesszük ezt azért, mert a manapság népszerű prediktív kódolás elmélete az én kialakulása szempontjából a testből származó ingerek feldolgozását, azaz az interocepciót tartja alapvetőnek (Seth, 2013).

Az önszabályozás kérdésköre egy 1999-ben szerkesztett kötetben, a *Morális fejlődés, empátia és altruizmus* c. kötetben, ill. annak bevezetőjében morálpszichológiai elemzésben tér vissza, és a figyelmes olvasó számára előrevetíti a spiritualitás kérdéskörét is. Ez utóbbi téma már expliciten megjelenik az érzelmi és morális undorral kapcsolatos szöveggyűjteményben (Kulcsár, Várnai, Rózsa és Sági, 2011). Az undor ideglettani mechanizmusaival, az immunrendszerre gyakorolt hatásaival is foglalkozó tanulmányok fordításaival ez a kötet már nemcsak a személyiség-, hanem egészségpszichológiai kérdésekhez is kapcsolódik.

Kulcsár Zsuzsanna érdeklődése, a személyiségpszichológia izgalmas területeinek boncolgatásával párhuzamosan, a 80-as évektől kezdve az egészségpszichológia felé fordult. 1993-ban jelent meg az első olyan műve egyetemi jegyzet formájában (*Pszichoszomatika*; Kulcsár, 1993), amely egyértelműen előrevetítette, hogy az egészségpszichológia mely kérdései foglalkoztatják. A fő szervezőelv a pszichoszomatikus kölcsönhatások minél mélyebb feltárása, Deutschtól kölcsönzött kedvelt szófordulatával élve a „lélekből a testbe történő misztikus ugrás” követése, megértése volt. Kulcsár Zsuzsanna e korai egészségpszichológiai munkájában integrálta a személyiségpszichológiából – azon belül is elsősorban a pszichodinamikus irányzatból „kölcsönzött” – ismereteket a modern fiziológiai és neurobiológiai eredményekkel. Gondolatai, modelljei – az akkori hiányos kísérleti eredmények tükrében – gyakran hipotetikusak voltak, a „tudományos fantasztikum” világába vezettek, azonban a későbbi vizsgálatok igen gyakran megerősítették ezen úttörő elképzelések relevanciáját. Ebben a művében a pszichoszomatikus betegségek regresszióelméletéből kiindulva csokorba gyűjtötte azokat a neurofiziológiai eredményeket, amelyek a regresszív működésmód és testi tünetképzés kapcsolatát támasztották alá. Részletesen ismertette a fájdalom addig feltárt komplex mechanizmusait, s feltételezte, hogy „minden átélt fájdalom időzített bombaként működik”. Az elmúlt években indult néhány olyan kutatás, amelyben képalkotó eljárások segítségével követik nyomon azokat, akik valamilyen akut fájdalommal jelennek meg az orvosnál. Az egyik izgalmas eredmény, amelyet az időzített bomba elképzeléshez kapcsolhatunk, az, hogy az akut hátfájás krónikussá válásával a klinikai fájdalom fluktuációja már nem a fájdalom feldolgozásában részt vevő területek (pl. talamusz, szomatoszenzoros területek) agyi aktivitásával mutat kapcsolatot, hanem inkább az érzelmi feldolgozásban érintett területek (pl. amygdala, mediális prefrontális kéreg) aktivitásával (Hashmi és mtsai, 2013). Vania Apkarian – nemzetközileg elismert fájdalomkutató –, akinek a laborjából az említett kutatás is származik, már 2008-ban a *Current Opinion in Neurobiology* c. rangos folyóiratban a krónikus fájdalmat az érzelmi tanulás kontextusában értelmezte. Így fogalmazott: “Chronic pain is a persistence of the memory of pain and/or the inability to extinguish the memory of pain evoked by an initial inciting injury” (466).

A *Pszichoszomatika* jegyzet egyúttal a klinikai egészségpszichológia tudományterület egy fontos hazai mérföldkövének is tekinthető, hiszen klasszikusan pszichoszomatikusnak definiált betegségekre fókuszálva (rák, asztma, sokízületi gyulladás) is csokorba gyűjtötte a főbb pszichofiziológiai és pszichológiai ismereteket, s erős törekvése volt, hogy azokat „kibékítse”, párhuzamba állítsa egymással. Hasonlóan, a pszichoneuroimmunológia területén is összegezte a pszichológusok számára legrelevánsabb eredményeket, s ezáltal mindkét területen olyan alapokat fektetett le a magyar szakirodalomban, ami számos későbbi hazai kutató munkásságának kiindulópontjaként szolgált. A pszichoneuroimmunológiai fejezetben a szerző hangsúlyozza a biológiai ritmusok szerepét a szomatikus és mentális egészség szempontjából, s azt, hogy a biológiai ritmusok helyreállítása – viselkedéses szinten és a belső élményszerveződés szintjén is – fontos eleme lehet az egészség megtartásának. Az elmúlt évtizedekben egy egész tudományterület nötte ki magát, amely igyekszik feltárni a biológiai ritmusok, óragének és cirkadián diszreguláció szerepét a sérülékenységekben, másrészt ezeket az eredményeket próbálja alkalmazni a megelőzésben és a gyógyításban (D’Agostino és mtsai, 2020; Hennion és Etain, 2022; Roenneberg és Merrow, 2016).

Kulcsár professzor asszony munkásságában egy jelentős lépcsőfoknak az *Egészségpszichológia* könyv (Kulcsár, 1998) megjelenése tekinthető, amely alapjául szolgált a hazai egészségpszichológia kibontakozásának. A tudományterület definíciója és az egészség- és betegség-magatartás

fontosságának kiemelése mellett erős hangsúlyt kap benne a funkcionális zavarok témaköre, s az olyan állapotok/tünetek megértése, amelyben a központi idegrendszer mechanizmusai – s ezeken keresztül a pszichoszociális folyamatok – kiemelt szerepet játszhatnak. A funkcionális zavarok és komplex tünetek megértésének igénye előrevetíti Kulcsár Zsuzsanna egészségpszichológiával kapcsolatos fő szerkesztett kötetét, amely a *Megmagyarázhatatlan testi tünetek* címet viseli (Kulcsár, Rózsa, Kökönyi és Tihanyi, 2004). A két kötetben a tanulmányok válogatása hűen tükrözi a szerkesztő széles körű tájékozottságát, nyitottságát és a biopszichoszociális, integratív gondolkodásmódját. A funkcionális betegségek esetében a pszichológiai vádlás ellen és a remedikalizáció fontossága mellett foglal állást, s erőteljesen hangsúlyozta a megváltozott központi idegrendszeri működésmód szerepét. Az akkor elérhető alap kutatások eredményeiből kiindulva az egyes kórképek/tünetek kialakulásával vagy krónikussá válásával kapcsolatban olyan potenciális mechanizmusokat vázolt fel – főleg a központi idegrendszeri szenzitizációval kapcsolatban –, amelyeket azóta számos betegségben igazoltak (Den Boer és mtsai, 2019; Nijs és mtsai, 2021).

Az egészségpszichológiai alapok „lefejtetésénél” (*Egészségpszichológia* könyv) megjelent három további területet, amelyek később is integráns részét képezték a szerzőt lázban tartó témáknak. Ezek a placebohatás fontossága a gyógyításban, a segítő hivatással együtt járó jelenségek (empátia, altruizmus, kiegész), illetve az életvégi szakasz pszichológiája.

A 2000-es évektől kezdve a korábbi két nagy pszichológiai terület, a személyiség- és egészségpszichológia egyre markánsabb összekapcsolódása jelent meg Kulcsár Zsuzsanna munkáiban, s a bontakozó pozitív pszichológia és az erős gyökerekre visszavezethető egzisztencializmus is látványos szerepet kapott a témaválasztásokban, írásokban, értelmezésekben. Ebbe a sorba tartozik a *Teher alatt (Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés)* szöveggyűjtemény (Kulcsár és Nagy, 2005) és a *Komplex humán emóciók, összetartozás és felépülés* könyv is (Kulcsár, 2007).

Bár Kulcsár Zsuzsanna ezen írások égisze alatt általánosabb jelenségeket vett górcső alá, sohasem szakadt el a testi működés kérdéseitől, s az egészségpszichológiai aspektusoktól. A könyvben kifejtett egyik fő hipotézise szerint a társas támogatás pozitív és a társas kirekesztés negatív hatása az inzulin keresztül érvényesülhet. Míg akkoriban ez egy logikus, de kutatási eredményeket nélkülöző modellnek számított, ma már ismerünk olyan, képalkotó eljárással igazolt adatokat, amelyek szerint az inzulin valóban egy lehetséges útvonal a társas hatások egészségre gyakorolt mechanizmusai között (Radke és mtsai, 2018). Hasonlóan előremutató gondolat volt a természetben megtapasztalt spiritualitás élmények egészségvédő hatásának a hangsúlyozása is. Annak ellenére, hogy a téma komoly hagyományokkal rendelkezik a filozófiában, az irodalomban, s a vallásokban, a természet potenciális gyógyító, korrekatív hatása a pszichológiai elméletek és az egészségprevenció szintjén később került az érdeklődés előterébe (Kamitsis és Francis, 2013; Michaelson és mtsai, 2019; Rajoo, Karam és Abdullah, 2020).

Kulcsár Zsuzsanna utolsó megjelent könyve, *A hatalom átadása – a hatalom akarása* (Kulcsár, 2011) a tudományos munkásságát ötvözi az egész életét átszövő mély vallásossággal és irodalmi érdeklődéssel. A korlátozó betegséggel való hosszas együttélés végéhez közeledve ez a mű egyfajta ars poetica, amelyben keveredik az esszé és a tudományos elemzés műfaja, s amelynek fókuszja a különböző halálatitűdőkön való elgondolkodás.

Bár Kulcsár Zsuzsanna pályafutásával kapcsolatban jelentek meg olyan kritikai hangok, amelyek épp az eklekticizmusát bírálták, munkássága egyértelműen bizonyítja, hogy az így megszületett asszociációi, hipotézisei előremutatóak és gyümölcsözőek voltak. Másik vitathatatlan, egyedi jellemzője, hogy témaválasztásai, gondolatai minden esetben az élmények mély

megéléséből és megtapasztalásából származtak, így az olvasó számára is ismerős, örökké releváns emberi üzeneteket hordoznak.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (K143764), illetve a Nemzeti Agykutató Program 3.0 (NAP2022-I-4/2022) támogatásával készült.

IRODALOM

- Apkarian, A. V. (2008). Pain perception in relation to emotional learning. *Current Opinion in Neurobiology*, 18(4), 464–468. <https://doi.org/10.1016/j.conb.2008.09.012>.
- Bandelow, B., & Wedekind, D. (2015). Possible role of a dysregulation of the endogenous opioid system in antisocial personality disorder. *Human Psychopharmacology-Clinical and Experimental*, 30(6), 393–415. <https://doi.org/10.1002/hup.2497>.
- D'Agostino, A., Ferrara, P., Terzoni, S., Ostinelli, E. G., Carrara, C., Prunas, C., ... Destrebecq, A. (2020). Efficacy of triple chronotherapy in unipolar and bipolar depression: A systematic review of the available evidence. *Journal of Affective Disorders*, 276, 297–304. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.07.026>.
- Den Boer, C., Dries, L., Terluin, B., van der Wouden, J. C., Blankenstein, A. H., van Wilgen, C. P., ... van der Horst, H. E. (2019). Central sensitization in chronic pain and medically unexplained symptom research: A systematic review of definitions, operationalizations and measurement instruments. *Journal of Psychosomatic Research*, 117, 32–40. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2018.12.010>.
- Hashmi, J. A., Baliki, M. N., Huang, L. J., Baria, A. T., Torbey, S., Hermann, K. M., ... Apkarian, A. V. (2013). Shape shifting pain: Chronification of back pain shifts brain representation from nociceptive to emotional circuits. *Brain*, 136, 2751–2768. <https://doi.org/10.1093/brain/awt211>.
- Hennion, V., & Etain, B. (2022). Circadian rhythms, physical and mental health. *Encyclopedia of behavioral neuroscience* (pp. 583–588). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819641-0.00115-8>.
- Kamitsis, I., & Francis, A. J. P. (2013). Spirituality mediates the relationship between engagement with nature and psychological wellbeing. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 136–143. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.07.013>.
- Kulcsár, Zs. (1972). Túltanulás transzferhatásának vizsgálata introvertált és extravertált személyiségtípus-csoportokban. *Pszichológiai Tanulmányok*, 13, 101–108.
- Kulcsár, Zs. (1974). *Személyiség – pszichológia*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kulcsár, Zs. (1991). *Pszichopátia. Pszichológiai Műhely (Vol. 8)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kulcsár, Zs. (1993). *Pszichoszomatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kulcsár, Zs. (1996). *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó.
- Kulcsár, Zs. (1998). *Egészségpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kulcsár, Zs. (Szerk.) (1999). *Morális fejlődés, empátia és altruizmus*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kulcsár, Zs. (2007). *Komplex humán emóciók, összetartozás és felépülés*. Budapest: Trefort Kiadó.
- Kulcsár, Zs. (2011). *A hatalom átadása – A hatalom akarása*. Budapest: *Pro Pszichológia Alapítvány*.

- Kulcsár, Z., Kutor, L., & Arató, M. (1984). Sensation seeking, its biochemical correlates and its relation to vestibulo-ocular functions. In H. Bonarius, G. Van Heck, & N. Smid (Eds.), *Personality psychology in Europe* (pp. 327–346). Lisse: Swets and Zeitlinger.
- Kulcsár, Zs., Nábrády, M., & Kutor, L. (1986). Szenzoros élménykeresés és vestibulo-okuláris funkciók összefüggései prepubertás kora gyermekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 43(3), 199–216.
- Kulcsár, Zs., & Nagy, H. (2005). *Téher alatt ...: Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Trefort Kiadó.
- Kulcsár, Zs., Rózsa, S., Kökönyei, Gy., & Tihanyi, R. (Szerk.) (2004). *Megmagyarázhatatlan testi tünetek: Szomatizáció és funkcionális stresszbetegségek. Szöveggyűjtemény*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kulcsár, Zs., & Simon, M. (1979). A paradox alvás kettős funkció hipotézisének vizsgálata introvertált és extravertált személyeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 36, 445–469.
- Kulcsár, Zs., Várnai, D., Rózsa, S., & Sági, A. (Szerk.) (2011). *Tegyük helyére az undort. Integratív egészségpszichológiai modell és illusztratív olvasókönyv*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Michaelson, V., King, N., Inchley, J., Currie, D., Brooks, F., & Pickett, W. (2019). Domains of spirituality and their associations with positive mental health: A study of adolescents in Canada, England and Scotland. *Preventive Medicine*, 125, 12–18. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2019.04.018>.
- Nijs, J., George, S. Z., Clauw, D. J., Fernández-de-las-Peñas, C., Kosek, E., Ickmans, K., ... Curatolo, M. (2021). Central sensitisation in chronic pain conditions: Latest discoveries and their potential for precision medicine. *The Lancet Rheumatology*, 3(5), e383–e392. [https://doi.org/10.1016/S2665-9913\(21\)00032-1](https://doi.org/10.1016/S2665-9913(21)00032-1).
- Radke, S., Seidel, E. M., Boubela, R. N., Thaler, H., Metzler, H., Kryspin-Exner, I., ... Derntl, B. (2018). Immediate and delayed neuroendocrine responses to social exclusion in males and females. *Psychoneuroendocrinology*, 93, 56–64. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2018.04.005>.
- Rajoo, K. S., Karam, D. S., & Abdullah, M. Z. (2020). The physiological and psychosocial effects of forest therapy: A systematic review. *Urban Forestry & Urban Greening*, 54, 126744. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2020.126744>.
- Roenneberg, T., & Merrow, M. (2016). The circadian clock and human health. *Current Biology*, 26(10), R432–R443. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2016.04.011>.
- Seth, A. K. (2013). Interoceptive inference, emotion, and the embodied self. *Trends in Cognitive Sciences*, 17(11), 565–573. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.09.007>.
- Suranyi, Z., Hitchcock, D. B., Hittner, J. B., Vargha, A., & Urban, R. (2013). Different types of sensation seeking: A person-oriented approach in sensation-seeking research. *International Journal of Behavioral Development*, 37(3), 274–285. <https://doi.org/10.1177/0165025413483221>.
- Tiihonen, J., Koskivi, M., Lahtenvuo, M., Virtanen, P. L. J., Ojansuu, I., Vaurio, O., ... Lehtonen, S. (2020). Neurobiological roots of psychopathy. *Molecular Psychiatry*, 25(12), 3432–3441. <https://doi.org/10.1038/s41380-019-0488-z>.

